

SANT LLORENÇ DEL MONTSEC (LA NOGUERA): UN DESPOBLAT MEDIEVAL

Prim Bertran
Francesc Fité

A la zona més septentrional de la comarca de la Noguera es conserva encara un ampli conjunt de restes d'assentaments humans agrupats alt-medievals, anteriors —algunes vegades— i posteriors —d'altres— a la reconquesta del territori. Tot i que se'n coneix l'existència, només en dos casos s'ha practicat algun tipus d'intervenció arqueològica. Es tracta de Sant Llorenç del Montsec i d'Oroners. Amb motiu d'aquest dossier que «Cota Zero» dedica al tema del despoblament, voldríem oferir la consideració d'un d'aquests exemples; de ben segur, el millor de tots els conjunts que poden trobar-se a la falda del Montsec: Sant Llorenç, anomenat del Montsec o d'Ares.

Referències històriques

L'origen d'aquest nucli d'hàbitat, cal situar-lo en relació amb el procés de reconquesta i repoblament de la Vall d'Àger aviat per Arnau Mir de Tost, entre 1033 i 1047.

La primera referència històrica és del 15 d'octubre de 1044, quan Ramon III del Pallars Jussà i la seva esposa Ermessindis vengueren a Arnau Mir la meitat del castell per 40 unces d'or «in rem valentem». S'hi precisa que estava situat «in ipsa rocha que dicunt Sancti Laurencii, a piet ipsa speluncha que dicunt Miragles». La descripció que fa el document reflecteix prou bé el context en què es degué realitzar la colonització i la fortificació del país: Hom indica que havia pervingut al comte per una apriació recent; dóna com a límits, a llevant «in strata publica que pergit de Ager a Paliars», a migdia amb el cim de «ipsa serra qui est inter Abelia Cega que dicunt Clarfont et Sancto Laurencio», a ponent el riu Noguera Ribagorçana i a tramuntana el cim del Montsec. Voldríem remarcar el fet de la ubicació al costat o a la vora de la bauma de Miralles, construïda artificialment en cobrir amb volta de pedra un esboranc de la roca. Tot i que la bauma és oberta a una ampla pleta closa per a pasturar el bestiar, no sembla gens inversemblant imaginar que el nom de Miralles alludeixi al domini visual que l'indret tenia cap a la vessant més occidental de la vall d'Àger. La bauma ens pot parlar fins i tot d'un assentament anterior, que aprofitaria els recursos de la naturalesa per a cercar refugi, especialment als indrets de frontera.

Dos anys més tard, el 2 de març de 1046, els mateixos comtes de Pallars lliuraven l'altra meitat del castell de Sant Llorenç, amb l'esmentada esplugu, en penyora d'una manlleuta de cinc unces d'or. Ara ja

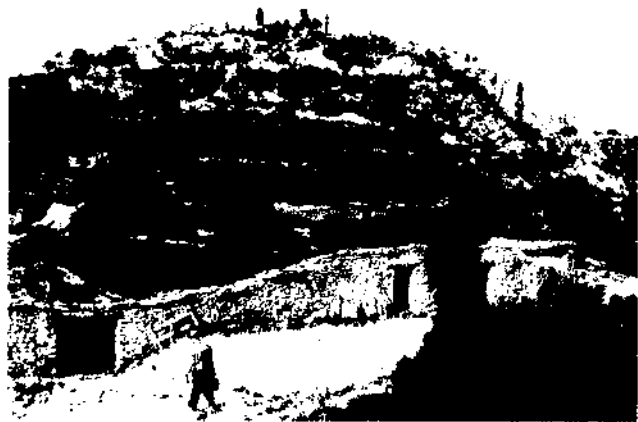

Figura 1. Vista de conjunt de les fortificacions i zona d'hàbitat de Sant Llorenç d'Ares (o del Montsec), des de la fondalada de la vall d'Àger.

s'esmenta el lloc com a «ipso kastro», possible referència al castell que s'havia construït o s'estava construint.

El 8 de desembre del mateix any, Arnau Mir de Tost i la seva esposa feien donació del delme de les seves dominatures situades a Sant Llorenç i en altres indrets de la vall a favor de la canònica de Sant Pere d'Àger. Anys més tard, el 4 d'abril de 1067, el castell i el terme eren cedits en propietat alodial i plena a l'esmentada canònica, que n'esdevingué senyora durant tot l'antic règim.

D'ençà de 1070, l'església castral de Sant Llorenç fou priorat dependent de l'abadia d'Àger, i el prior hi tenia la cura d'ànimes. Al seu redós no apareixen restes visibles de cementiri parroquial, i per ara no hem reeixit a localitzar-lo. Butlles pontifícies posteriors abonen aquesta vinculació, i així fins ben entrat el segle XIV. El fogatge de 1353 hi atribueix 4 focs.

El conjunt arqueològic

El castell, l'església i el poblat medievals de Sant Llorenç formen un cos únic perfectament relacionat i unit mitjançant un sistema de protecció o muralla que l'envolta.

L'església romànica és d'una sola nau, situada a l'est del castell i perfectament orientada en sentit E-W. Té un parament similar i coetani al del castell, amb elements decoratius propis del romànic llombard; es tracta d'una nau coberta amb volta de canó i arcs de reforç. L'església, com el castell, estan situats al mateix nivell i a la zona més alta del penyal sobre el qual s'assenta el poblat medieval. Aquesta ubicació conjunta —castell i església— contrasta amb el que s'observa en altres poblats de la mateixa vall, on l'església o bé és al centre o bé a la zona inferior del poblat.

Figura 2. Castell i església castral de Sant Llorenç d'Ares, vistos des de la zona meridional, protegida per l'espadat natural de roca.

Pel que fa al castell, hom hi pot apreciar l'alta qualitat i la complexitat de la construcció i plantejament. Es construí primerament una torre de planta semicircular, darrere la qual es construí després un recinte poligonal irregular, tot aprofitant el relleu del terreny, i amb un tipus de parament similar al de la torre central, propis de la primera meitat del segle XI, amb algunes filades de tipus califal de «soga y tijón».

La uniformitat i la qualitat constructiva i estètica de la part alta del conjunt (castell-església) pot explicar-se gràcies als recursos econòmics d'Arnau Mir i al fet de disposar de mà d'obra abundosa entre els colons establerts en aquest indret després de la reconquesta.

La part destinada a hàbitat està situada a la falda del monticle, vers la cara nord que mira i és protegida per la serra del Montsec. N'és característica l'adaptació al relleu del terreny, que s'aprofita de la forma més convenient, entre els segles XI i XII —etapes de construcció del poblat—. Els nivells de les distintes habitacions es salven —vegeu el plànol— combinant les entrades i les sortides de les cases amb escales de fusta o de pedra. D'altra banda, la importància determinant del clima es reflecteix en un lloc de vents predominants de l'Aragó (de l'oest), i això fa que els habitatges se situïn i s'amunteguin preferentment a l'est, on hi ha la porta d'entrada al conjunt.

Figura 3. Mur d'un dels habitatges de la zona superior, proper al castell i a l'església.

Són perfectament distingibles dues línies d'hàbitat:

1) La primera correspon a un sol habitatge (A) de tres habitacions, dues de paral·leles i una tercera perpendicular a les anteriors; sens dubte és la més ampla i magnífica del conjunt, i caldria posar-la en relació amb els serveis al castell o a l'església. El seu parament —com el dels altres habitatges— és molt simple i irregular, a base de pedra tallada sense polir, de

grans lloses planes superposades, que formen un mur més o menys estètic tant a l'interior com a l'exterior de l'habitatge. La relativa estretor de totes aquestes cases fa pensar en una coberta de troncs sobre la qual hi hauria llosetes de pedra, abocada a una sola vessant.

2) La segona línia està distribuïda en sentit paral·lel a la muralla, sobre la qual recolza, i s'aprofita el mur per fer-hi aguantar la teulada. Algun d'aquests habitatges té serveis annexos, sempre molt tardans (finals del segle XIII o principis del XIV), com s'esdevé a la casa C, de dues habitacions i que disposa d'un servei de clavegueram obert a l'exterior de la muralla. Com en el cas de la primera línia de cases, també aquí hi ha un nivell del sòl molt irregular que permet la formació d'un celler i una entrada al primer pis a peu pla des del carrer central del poblat.

Figura 4. Habitatge central i porta d'accés a un dels habitatges del sector W de Sant Llorenç d'Ares. Observeu la presència de la llar de foc central.

Entre els serveis comuns, cal assenyalar la porta d'accés, a llevant (F), protegida per una torre lateral de defensa, quadrada i massissa (G), el parament de la qual lliga i continua amb el traçat de la muralla, de factura idèntica a la de la torre i església. Aquesta muralla posseeix un únic element destacat: la torre H (versemblantment buida i en relació amb l'habitatge B). La línia de muralla finalitza en un espai deshabitat i d'ús comú, també abocat al precipici.

En segon lloc cal destacar la xarxa de carrers (assenyalats al plànol amb línies de punt i ratlla), perfectament traçats, amb un gran eix horitzontal en sentit E-W, una plaça central (K) que actua d'espai lliure, ampli, pla i destinat a distribuir les connexions, ja que d'allí parteixen els dos camins, vers l'església i vers el castell. Justament en aquesta plaça s'hi ha instal·lat un servei col·lectiu de recollida d'aigües o dipòsit, segurament de darreries del segle XIII.

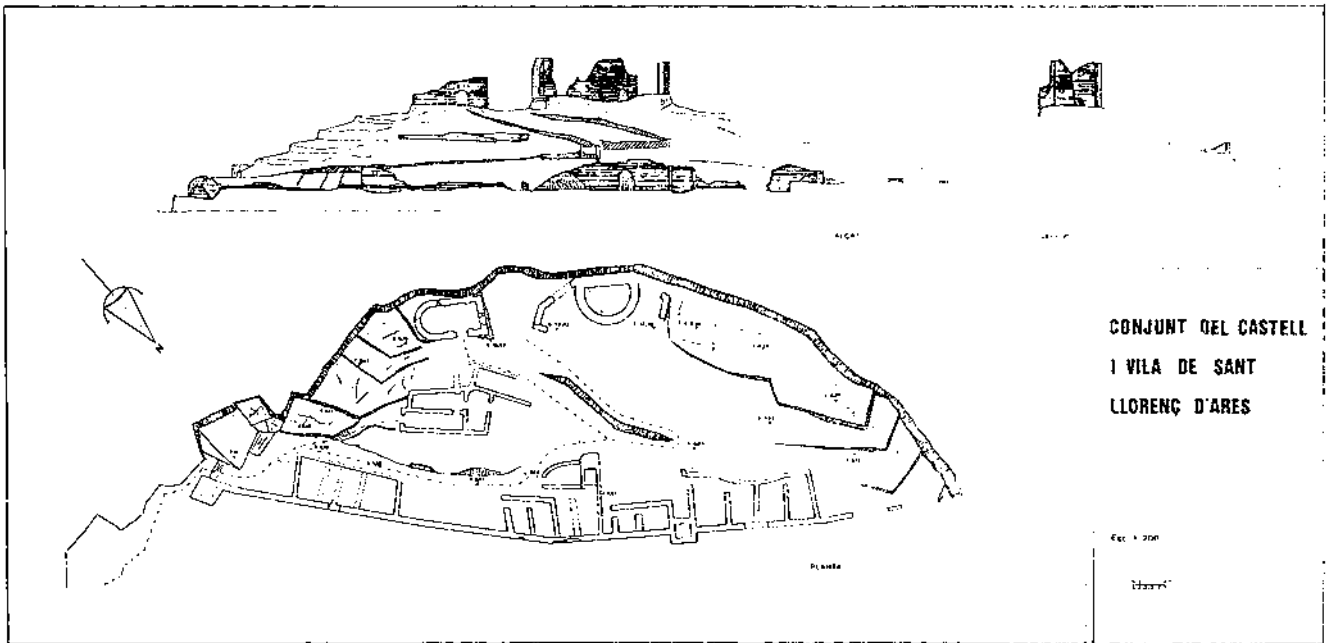

Figura 5. Aljub o trull ubicat a la zona superior del conjunt urbà.

En una etapa coetània a la d'aquest dipòsit, degué aparèixer el suburbi o barri septentrional, ubicat fora muralles, l'estructura del qual encara ens resta plena d'interrogants, i que no devia tenir més de 4 habitatges, de qualitat molt inferior als de l'interior del nucli fortificat.

L'abandonament del poblat

No tenim notícies clares del procés d'abandonament de Sant Llorenç. Sembla evident que fins a principis del segle XIV, o finals del XIII, té un procés clar de creixença, i a partir d'aquelles dates començà un ràpid declivi. Les troballes de material ceràmic no van més enllà de la segona meitat del segle XIV i apareixen sobretot a la zona més pròxima a la muralla. Les reformes que es feren als habitatges d'aquest sector pròxim a la muralla, així com la perduració de construccions molt arcaïques a la zona més elevada, fa pensar que l'abandonament del poble degué fer-se per la zona més pròxima al castell i a l'església, potser simultàniament a la construcció del barri extramurs. Aquest barri degué tenir molt poca durada, car les troballes de material són escadusseres i mancades d'interès. A parer nostre, al voltant dels anys de la Pesta Negra degué donar-se el procés d'abandonament, del qual —ara com ara— no hem trobat cap testimoni documental. La manca de construccions tardanes al castell —volem dir de la segona meitat del segle XIII en endavant— també abonaria el supòsit del paulatí abandonament de la zona àulica de Sant Llorenç, de la qual només quedaria en funcionament el priorat, antiga església castral. Els 4 focs que enregistra el fogatge de mitjan segle XIV, devien correspondre als habitatges adossats a la muralla, ja esmentats, i encara als situats més a la zona oriental o pròxims a la porta d'accés. No detectem que el procés

d'abandonament hagi pogut suposar un augment de l'espai de les cases que romanen habitades, a expenses de les que s'abandonen. No creiem que aquesta població hagués tingut vida més enllà del 1370-1380, tot i que el títol de prior de Sant Llorenç continuï existint entre els canonges de Sant Pere d'Àger, ja que es tracta tan sols de la denominació d'una canongia que, fet i fet, tendeix a desaparèixer amb el canvi de segle.

Recordem que l'exemple, tot i ser el més complet de la Vall d'Àger, no és l'únic. Sens dubte caldria una tasca d'excavacions molt més àmplia i poder contrastar els diferents models i processos evolutius d'assentament i abandonament, i interrelacionar-los, a fi de formular possibles hipòtesis sobre el moviment i els canvis poblacionals dins mateix de la vall. Avui per avui, encara tenim una gran incògnita sobre aquest tema.

ABSTRACT

Sant Llorenç del Montsec (La Noguera): a medieval deserted village

The medieval deserted village of St. Llorenç, a fortified place in the west lands of Catalonia, in Lleida, near Aragon, is studied from its origins in 11th. century until 14th.C. The growth and evolution of population during this time is shown by the houses, placed between the castle and the church, some so simply with only one room, some wider. The authors don't know why the village became deserted, but they indicate the possible move of the population into the limits of the Àger valley.

BIBLIOGRAFIA

BERTRAN, P. (1986); *Dos models d'hàbitat fortificat: Sant Llorenç del Montsec i Oroners (La Noguera)*, «Setmana d'Arqueologia Medieval», Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 105-128.

BERTRAN, P.; CABESTANY, J. F. i FITÉ, F. (1986); *Primera aproximació al jaciment fortificat de Sant Llorenç d'Ares (Àger, Lleida)*, «Fortaleses, torres, guaites i castells de la Catalunya medieval», Annex 1 d'Acta/Mediaevalia» Universitat de Barcelona, p. 41-51.

FITÉ, F. (1985); *Reculls d'història de la Vall d'Àger. Període antic i medieval*, Àger, Exm. Ajuntament.

Prim BERTRAN i ROIGÉ és professor d'Història Medieval a la Universitat de Barcelona. Arqueòleg director d'excavacions a diversos jaciments de la zona de Lleida.

Francesc FITÉ i LLEVOT és professor d'Història de l'Art medieval a l'Estudi General de Lleida, U. B. Arqueòleg director de diverses excavacions a jaciments medievals de la zona de Lleida.